

УДК 94:001.8] “20”

Леонід Зашкільняк



ПРО “ВАЖКУ” ІСТОРІЮ ТА ЇЇ ПИСАННЯ  
(МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАУВАГИ)

*У статті* автор пропонує методологічні зауваги щодо написання т. зв. “важкої історії”, а саме, інтерпретації минулих подій та осіб, де стикаються відмінні у культурному, національному, державному, релігійному та іншому відношеннях погляди, обтяжені багатьма історичними стереотипами.

*Ключові* слова: “важка історія”, методологія, писання історії, “історична правда”, історичні міфи, термінологія, інтерпретація подій.

**З**азвичай говориться про “важку” історію, коли вона наповнена драматичними чи навіть трагічними подіями для окремих людей, спільнот, держав. Щоправда, такою є будь-яка історія, за виключенням хіба що історії реклами і погоди, хоча і там є свої драматичні сюжети. Тому в цьому місці йдеться про написання історії, ускладненої насамперед точкою зору історика, того, хто покладає на себе обов’язок “об’єктивності” і незаангажованості. І саме тут і тоді виникають “важкі” питання перед тою особою, що береться за справу її писання.

Передусім, треба визначити, що є “історією” і як її треба писати. Перше, що приходить до голови після ознайомлення хоча б з невеликою частиною величезної літератури предмету, є думка, що історія виступає підсумком дослідницьких намірів особи в реконструюванні минулих діянь окремих людей і спільнот в найрізноманітніших галузях людських взаємин. Написання такої історії, на перший погляд, не представляє якихось спеціальних труднощів. Для цього існує досвід попередніх фахівців, джерела, методи, парадигми і все те, що напрацювало людство за багато століть зацікавлень своїм минулим. З яких би позицій не дивитись на минуле – модерних, постмодерних чи якихось інших – дослідник завжди має можливість конструювання історії і писання історичних текстів, які, що найважливіше, репрезентують його власну версію “того, що було насправді”.

Історію і творять, і пишуть Люди. Але вони не вічні й не універсальні, а їхнє життя проходить там і тоді, де вже склались певні суспільні взаємини, вони є продуктом цих стосунків, вірніше продуктом цих стосунків є їхня свідомість. І хоча більшість людей розуміє минушість всього суцього, але пам’ять, звичай і традиція міцно тримають їхню свідомість в своїх обіймах. Замість того, щоб думати в сучасних категоріях про майбутнє і з позицій майбутнього, люди постійно задивляються у минуле, мислять категоріями, нагромадженими на даний момент і дане місце. Чи це погано? Напевно ні. Просто інакше мислити не можливо. Хіба що в утопічних творах типу “фентезі”.

З другого боку, треба звернути пильну увагу на соціальну функцію історії, тобто історичного знання як такого. Тривіальним є твердження, що без історії немає Людини, немає будь-якої спільноти (community), немає народу і держави. Кожна з них – і Людина і Спільнота – творяться, ідентифікуються і шануються через свою “біографію”, тобто свою історію, якою б вона не була. Цю історію, як історичні знання і пам’ять, творять представники певної спільноти, а не абстрактні спільноти як такі. Ці творці приймають культурний багаж спільноти й її сподівання як свої власні й обґрунтовують їх в своїх історично-біографічних

конструкціях-текстах. Вони конструюють історію на матеріалі та уявленнях минулого.

Ось і виникає, і вічно виникатиме колізія між людським прагненням до кращого майбутнього і постійним шуканням його в минулому. Ця колізія неунікненна і неподоланна – просто одне минуле буде замінюватись іншим, але колізія залишатиметься. Так само, як залишатиметься вічна пізнавальна суперечність між пізнаним і пізнаваним (*cogniti ve collision*): пізнане вже не є тим, що представлене у знанні (*perceived phenomenon is not that which is presented in knowledge*).

Іншими словами, в історії завжди залишатиметься небезпека витягання з шухлядки минулого таких її моментів, котрі можуть бути інструментально використані з метою загострення згаданої колізії, або протиставлення різних “суспільних біографій”. Будь-яка історія як “біографія” чи то людини чи то спільноти заснована на протиставленні “себе” та “іншого”, однієї спільноти з іншою спільнотою. Іншого шляху самоідентифікації немає. З цим треба рахуватись і пам’ятати всім – і дослідникам і загалу. Бути над цією колізією не дано нікому, хто здатен до соціальної самоідентифікації (нездатні тільки психічно хворі особистості!). Історія як інструмент формування індивідуальної та соціальної свідомості залишатиметься вічним інструментом самоідентифікації. Тому з ним треба обходитись дуже обережно. І головна засада тут, як видається, одна: визнання і повага “іншого” як самого себе.

Яскравим прикладом такого інструментального використання історії є сучасні події російської агресії проти України. Російські маніпулятори пропаганди витягають з шухлядки історії елементи важкої біографії українців і намагаються показати, що ніякого українського народу не було і немає, а є тільки бандерівські “фашисти”, котрі за завданням Заходу плетуть інтриги проти “великої Росії”, прагнучи її знищити (!). Абсурд цих міркувань, витягнутих з нетаємних сховищ російської імперської ідеології та політики, на жаль, часом падає на благодатний ґрунт багатоговікового обдурювання народів імперії саме історією.

Не менш складними залишаються проблеми інтерпретації минулого взаємин українців і поляків, зокрема в роки Другої світової війни, де обидві сторони можуть представити “тверді” аргументи своєї “правоти” і “правдивості”. Дійсно, є факти знищення поляків українцями, так само як і українців поляками в роки воєнної завірюхи, є довгий перелік попередніх історичних конфліктів. Але трактувати ці конфлікти як одностороннє винищення одних другими неправомірно ні з точки зору права, ні з точки зору історії.

У таких умовах, напевно, особлива відповідальність покладається на тих, хто фахово займається продукуванням історичних схем і концепцій, на істориків. У зв’язку з цим постає логічне запитання: що можуть сказати історики, коли вони так само причетні до творення біографій своїх спільнот, а, значить, вільно чи не вільно бачать минуле з позицій суб’єктності цих спільнот? Час наївної віри в те, що хтось може дійти до “історичної правди” за взірцем Леопольда фон Ранке, давно минув.

Нині ми повинні усвідомлювати, що правда є культурно-ціннісним феноменом, а значить і правда ніколи не буває одною. Тому і писання історії істориком завжди залишатиметься “важкою” працею, а творені ним історії – завжди будуть “важкими” історіями. Оскільки “правда” історика, оперта на вивченні та інтерпретації джерел, все одно буде його правдою, його культурно-ціннісним баченням минулого, але не буде “правдою” іншого історика або споживача історії, який дотримується інших культурно-ціннісних установок. Дуже влучно ще наприкінці XIX століття сказав німецький історик Гайнріх Готтгард фон Трейтчке: “Об’єктивним історик може бути тільки в одній ситуації – коли лежить у труні”.

А ще гірше, коли історична “правда” історика суперечить виробленим, схваленим й усталеним у спільноті міфам і стереотипам, подолання яких може навіть підірвати саму цю спільноту. Історики й вчені інших наук чудово розуміють (або вдають, що розуміють!), корисність і необхідність міфів і стереотипів у справі формування суспільної свідомості. Усвідомлюють вони також і минуність цих міфів і стереотипів. Однак їх подолання складає одну з найтрудніших проблем соціальної психології, пов’язану з інерцією людського мислення. Наука власне і є тим “терапевтом”, який повинен своєчасно сигналізувати, коли історія перестає бути двигуном і перетворюється на тягар.

З нескінченної кількості прикладів тривкості міфів і стереотипів назву тільки два, важливі для розуміння сучасних подій в Україні і Центрально-Східній Європі загалом. Загальною тезою сучасної російської історіографії, що відображена у літературі та підручниках, є положення про “розширення” території Московської держави шляхом “освоєння” і “приєднання” нових земель, яке призвело до утворення Російської імперії. Однак, практично майже ніде ми не зустрінемо терміну “колоніальні завоювання”, які супроводжувались підкоренням і винищенням місцевого населення. Можна поставити риторичне запитання: так що ж відбувалось у XV–XVIII століттях – освоєння і приєднання чи завоювання і використання? Відповідь лежить у рамках ціннісно-історичних категорій, які ми можемо надавати з позицій сучасності.

Те саме торкається і України, котра нібито майже “добровільно” приєдналася до Росії, а потім і РСР у XX ст. Насправді ж йдеться не про якісь “громадянські війни чи конфлікти” XVII–XVIII ст. або 1918–1922 років вже XX ст., які є вигадкою російських пропагандистів з метою приховати справжні механізми і цілі подій, а звичайною агресією сусідньої держави проти Гетьманщини чи Української Народної Республіки. Але поширені стереотипи продовжують існувати і продовжувати руйнувати національну консолідацію українців (і не тільки їх!) на догоду імперським інтересам.

Подібний приклад стереотипізації можна навести і щодо українсько-польських стосунків. Виходячи виключно з позицій польської історичної державності сучасні польські історики значною мірою ігнорують всі українські національно-державницькі рухи, відмовляючи їм у легітимності на протигагу легітимності польських Річей Посполитих. Тому й УНР, ЗУНР, а також український визвольний рух в роки Другої світової війни сприймається як щось нелегітимне, антипольське і антигуманне, зокрема в оцінці т.зв. “Волинських подій” 1943–1944 рр. Насправді, за всім цим стоїть зовсім однобічний погляд на події, в яких великодержавна позиція завжди стоїть вище, ніж національно-визвольна. А значить, у залишку маємо “більш вартісні” і “менш вартісні” народи, більш вартісні історії і менш вартісні. Чи варто сумніватися, що ці міфи перетворились на тривалі стереотипи і продовжують визначати світогляд багатьох людей, зокрема на пострадянському і посттоталітарному європейському просторі!?

З усього цього можна зробити такий висновок: “важка” історія починається там, де народжується її інтерпретація, де стикаються відмінні в культурному, соціальному, етнічному, державному та інших відношеннях погляди і світогляди, на додаток ще й обтяжені численними історичними стереотипами. Узгодження цих поглядів можливе тільки за умови визнання існування “багатьох правд”, або, іншими словами – погодження з існуванням “Іншого”. Це, на мою думку, найперша і найважливіша умова при писанні будь-якої “важкої” історії.

Друга важлива умова писання “важкої” історії – це критерії оцінки та інтерпретації подій та осіб минулого. Тут очевидною небезпекою є застосування до інтерпретації біжучих політичних, ідеологічних, релігійних, соціальних чи інших групових критеріїв, котрі завжди змінюють або трансформують самі події

і факти. Якщо відкинути ці групові впливи, то залишаються тільки загальногуманістичні критерії, в центрі яких є добро кожної людської одиниці і право на її існування, яке б не порушувало також права інших.

Третя умова полягає в обов'язку історика бачити всю “різноманітність” минулої дійсності, яка в принципі не зводиться і не підпорядковується одній меті й одній ідеї. Кожна епоха сповнена одиниць і груп з відмінними життєвими цілями, прагненнями і світоглядами, а також цінностями. Найрізноманітніші історичні міфи, залишаючись тривкими через інерцію людського мислення, поширювали генералізацію подій на великі людські маси – нації, держави, класи, релігії, забуваючи і нехтуючи поділами всередині цих мас. Тому історичний процес інтерпретували і продовжують інтерпретувати через ідеї і дії окремих осіб і груп, приписуючи їх великим людським спільнотам і, відповідно, покладаючи на них відповідальність за т.зв. “історію”. Тому історик повинен віднайти і оцінити “авторів” ідей і дій, а не покласти всю відповідальність на цілі спільноти.

Урешті четверта, хоча й не остання умова підходу до писання “важкої” історії – термінологія. Відповідальний історик завжди повинен усвідомлювати, що термінологія певної епохи є переповнена емоційними публіцистичними метафорами, що народжуються в політичній, ідеологічній боротьбі та протистоянні. Зі зміною епохи ця термінологія перетворюється в інші форми, і тоді, скажімо, “злочинні банди” можуть трансформуватися в “загони самооборони”, а звичайні “солдати удачі” перетворитись на “ополченців” і навпаки. Врахування цього вимагає від історика обережного вживання термінології, яка може відмінно інтерпретуватися іншими істориками, а також спільнотами.

Наприкінці цих коротких заміток можна ризикнути ствердити, що назагал не існує “важкої” історії. Існують тільки труднощі істориків в інтерпретації минулих подій та осіб, особливо тих, де стикаються відмінні у культурному, національному, державному, релігійному та іншому відношеннях погляди, котрі ще на додаток обтяжені багатьма історичними стереотипами і тому фаховим історикам, на яких покладена особлива відповідальність за створювані й поширювані історичні знання, варто пам'ятати про “історичність”, тобто змінність їхніх власних інтерпретацій, які можуть бути цінними тільки тут і тільки до завтра. А тому їм не слід забувати просту лікарську вимогу – не нашкодь!

**Леонид Зашкильняк**

#### **О “ТЯЖЕЛОЙ” ИСТОРИИ И ЕЕ НАПИСАНИЕ (МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕЧАНИЯ)**

*В статье автор предлагает методологические замечания по написанию т. н. “тяжелой истории”, а именно, интерпретации прошлых событий и лиц, где сталкиваются отличительные в культурном, национальном, государственном, религиозном и другом отношениях взгляды, обремененные многими историческими стереотипами.*

*Ключевые слова:* “тяжелая история”, методология, написание истории, “историческая правда”, исторические мифы, терминология, интерпретация событий.

**Leonid Zashkilnyak**

#### **ABOUT “DIFFICULT” HISTORY AND ITS WRITING (METHODOLOGICAL COMMENTS)**

*In the article the author suggests the methodological comments on the writing of the so-called “difficult history”, namely, the interpretation of the past events and people who encountered different cultural, national, state, religious and other attitudes, encumbered by many historical stereotypes.*

*Keywords:* “difficult history”, methodology, writing of history, “historical truth”, historical myths, terminology, interpretation of events.